

Mediha Esenel, doğduğunda Birinci Savaş başlamıştı, İkinci Savaş'ın eşiğinde eşi Niyazi Berkes'le birlikte Amerika'dan Türkiye'ye döndü. Köylerin peşine düştü, görmek ve anlamak istiyordu. Dikkatler onun ve arkadaşlarının üzerine çevrildi, madem devletten yardım almıyorlardı, o zaman bu araştırmanın giderini Ruslar karşılıyordu! 1947'de Köy Enstitüleri için "Hiç Köy Enstitüsü görmemiş olanlar, bunları gördüklerinde şaşıracaklardır" diye yazmıştı...

Yıllar sonra yazılan kitap

AYFER COŞKUN

Telefonda "Cumhuriyet gazetesinden mi arıyorsunuz?" diye sordu. Ardından da, yıllardan beri hiç aksatmadan Cumhuriyet okuduğunu ve memnuniyetle benimle görüşebileceğini belirtti. Tam telefonu kapatırken ekledi: "Yalnız fotoğraf çektirmem. Bendekilerden istediğinizi alabilirsiniz."

Masanın üzerinde "Geç Kalmış Kitap", (Sistem Yayıncılık) kitapla ilgili yazıların yer aldığı dergiler, gazete kupürleri, "Yurt ve Dünya" dergisi ve telefonda sözünü ettiği fotoğraflar duruyor. Duvarlarda, kitaplıklardan arta kalan boşluklara asılmış birkaç tablo: Abidin Dino, Picasso'nun Don Kişot'u... Karşılıklı oturuyoruz Mediha Esenel'le. Tam arkasında büyütülmüş bir gençlik fotoğrafından gülümsüyor.

"Bazen düşünüyorum da, köyleri dolaşırken o ne enerjeydi. Her hafta sonu gider, çevreyi dolaşır, notlar alırdım. Şimdi düşünüyorum da... Biliyor musunuz, ben iyi bir yüzücüydüm gençliğimde. Ortaokulda müfettiş olan Selim Sırrı Tarcan derdi ki:

'Memleketin üç tarafı deniz. Nüfusun yüzde 90'ını denize atsan, sapsız balta gibi batar'. Bu beni teşvik etti. Boğazı yüzerek geçtim. Yanlış hatırlamıyorsam, 32 dakikada. Tabii erkeklerin arkasında kalmıştım ama yine de iyiydi. Amerikalı büyük müdür beni tebrik ederken öteki müdür: 'Hayrola, evleniyor mu?' diye sormuştu. Hiç unutmam, bir kız için en önemli şey evlenmekmiş gibi."

Çok eskiler sizi Mediha Berkes olarak tanıyor. Niyazi Berkes'le evliydimiz o zamanlar ve yazılarınız, araştırmalarınız o soyadıyla yayımlanıyordu. Uzun zamandan beri Esenel'siniz ve "Geç Kalmış Kitap" da bu adla çıktı. Kısaca yaşamöykünüzü anlatır mısınız?

Efendim, Cihan Harbi'nin ilk yıllarında, 1914'te İstanbul'da doğmuşum. Akaretler'de dedelerime ait güzel bir evde büyüdüm. Nişantaşı Ortokulu ve Erenköy Kız Lisesi'nde okudum. Çalış-

kan bir öğrenciydim. Sonra üniversiteye gittim. Dört yılın yarısı Darülfünun'da geçti, diğer yarısında İstanbul Üniversitesi kuruldu. İlk yarıyı kitapta anlattım, İslam felsefesi okudum. Ben üniversiteye girdiğimde, bölüm yoktu. Naim Babanzade diye hocamız vardı. Kızdırmak için Yabanzade derlerdi, kızları hiç sevmezdi. "Ne işiniz var? Evlerinizde oturun, koca bekleyin!" derdi. Bana, herhalde çalışkan olduğum için, pek bir şey söylemezdi.

Üniversiteyi de takıntısız bitirdiniz. Peki, sonra neler yaptınız?

Ben üniversitedeyken Niyazi Berkes asistandı. Benimle evlenmek istiyordu, ısrar etti, evlendik. Yani eğitim hayatından kurtulup da bir "oh" diyemeden evlenmiş oldum. Ben de Amerika'ya gittim. Yıl 1935. Şikago'da iki yıl boyunca kesif bir şekilde İngilizce öğrendim. Sonra üniversiteye girdim ve genel sosyoloji, fiziki ve sosyal antropoloji, etnoloji vs. okudum. Araştırmalarım da orada öğrendiğim metodu

kullandım hep. 1939'da savaş tehlikesi baş göstermişti. Döndük.

Peki, kitabınızda oldukça geniş yer alan ve gerçekten bu çok ilginç köy araştırmaları nasıl ve hangi amaçla başladı?

Amerika'da sosyal antropoloji öğrenmekteki amacım, Türkiye'deki köyleri görmek ve araştırma yapmaktı. Köyleri çok merak ediyordum. Çünkü onların Erenköy ya da Kaşıköy olmadıklarını biliyordum. Bir de "Yaban"ı okumuştum. Öte yandan, Nâzım'ın köyler hakkında yazdıkları vardı. Oraları fevkalade sefil bulmuştum. "Omuz yamçısız..bilek kamçısız..ayı ini evler" gibi tanımlamalar yapmıştı. Bütün bunlar beni araştırma yapmaya zorluyordu. Amacım, Atatürk devrimlerinin köyde ne dereceye kadar benimsendiğini saptamak, köyün bu devrimler doğrultusunda gelişmesine hizmet edebilecek bilgileri toplamaktı.

Bu araştırmalara başladığımda, bir taraftan üniversitede ders veriyordum, bir taraftan da Maarif Koleji'nde felsefe hocalığı yapıyordum. Giderek arkadaşlar da katılmaya başladı. Bütün haftasonlarını köylerde geçiriyorduk. Araba yok, ya yürüyeceksiniz, ya da kağı arabasına bineceksiniz. Dedim ya, ne enerjimsiz! Ankara'da köyden gelmiş, gecekonuda yaşayan çocuklar vardı, ayrıca köy öğretmenleriyle tanıştık. Onların yardımıyla köylere girmemiz kolaylaşıyordu. Satılmış Bey vardı, köy öğretmeni, o bizi kendi evine çağırdı. Çevrenin ve köylülerin bilmemesi gerekiyordu.

Siz ve arkadaşlarınız bu araştırmaları yaparken devlet yardımı alıyor muydunuz? Ya da devlet böyle bir şeyi istemiş miydi?

Hiç... Aslında bakın, köylere gidilmesini, oradaki sefaletin görülmesini kimsenin istediği yoktu, bilhassa Reşat Şemsettin. Zaten Köy Enstitüleri'ni o kapatırdı, bütün araştırmalara sekte vuran o. Hasan Âli ne kadar uğraşmıştı... Ha, şunu atladım: Biz böyle köylere filan gidince, dikkati çektik. Devletten para almıyoruz, hiçbir yardım görmüyoruz. Demek ki Ruslardan yardım alıyorduk, biz solcuyduk çünkü. Halbuki bizim solculuğumuz Amerika'da bile normaldi. Mesela Sabahattin Eyuboğlu, sırf para almadan çalışmalar yaptığı için takibe uğradı.

Hiçbir karşılık beklemeden çalışmalar yapmak, binbir hastalığın kol gezdiği Anadolu köylerini, hem de şimdiki gibi ulaşım olanaklarının bulunmadığı bir dönemde dolaşmak... Bütün bunlara karşın, sizi özveriyle bu çalışmalara iten neydi?

Tek kelimeyle Atatürk'tü diyeceğim. O öldüğünde ne kadar üzüldüğümü anlatamam. Ondan daha iyisinin gelmeyeceğini düşünürdüm. Öyle de oldu.

Köylere giderken, araştırmalarınızı yaparken ve daha sonraki yıllarda, kadın olmanız nedeniyle sorunlar yaşadınız mı?

Doğrusunu isterseniz, bazı bilinen ya da tahmin edebileceğiniz zorluklar vardır, hele bekârsanız. Ama köylerde daha değişik şeyler vardır, mesela giyimimize dikkat ediyorduk. Diğer taraftansa, kadın olmam erkeklerle göre bana avantaj sağlıyordu. Kadınların arasına rahatça girebildiğim gibi, erkeklerin arasına da karışabiliyordum. Bu nedenle de araştırmalarım da, bir erkek araştırmacı kadar zorlanmadım. "Bu erkek işidir" diyenlere de hep böyle cevap verdim. İnanın Bentderesi'ndeki genelevde de inceleme yapmak istemişim. Yapabilirdim ama çekindim işte... Tabii başka sorunlar yaşıyordu. Bir köyde günlerce susuz-

Mediha Esenel, oğlu ile Montreal'de, 1953...

luktan yıkanamamıştık. Isparta'ya yakındık. Bir gün şehire gidip hamamda yıkan-dım. Benimle çalışan üç kız vardı, "Biz de gidelim!" dediler. Onları kabile başkanı Mehmet'le gönderdim. Şalvarlarını çıkarıp etek giyinince, Mehmet itiraz etti ama sonra razı oldu. Onları hamama bırakıp, kendisi de hamama gitmiş. Döndüğünde kızları sor-muş. Hamamcı içeriye seslenmiş: "Kızlar, kocanız geldi." Mehmet çok bozulmuş ama biz güldük tabii.

Araştırmalarınızda kadınların erkekler kadar çalıştıkları halde, örneğin Karadeniz'de, hep erkeklerden daha geri durumda olduklarını gözlemlemiştiniz. Bununla ilgili ilginç öyküler de var. Birini anlatır mısınız?

Kadın-erkek eşitliği yoktu ama şimdiki gibi koyu dincilik de yoktu. Kitabımda, kadınların tarlalarda hangi koşullarda çalıştıklarını, nasıl sırtlarında erkeklerin taşıması gereken yükleri taşıdıklarını, yörelere göre değişiklikler gösterse de, hep aşağı konumda olduklarını yazdım. Böyleydi çünkü. İlginç öykü dediniz de... Kitapta da olan bir olayı anlatayım. Araştırma yaptığım köyde, yanımda köyden iki delikanlı vardı. Akıllı görünüyorlardı. Bir düğünde dışarıdan kadın getirip oynattılar. Hiçbir fevkaladeliği yoktu. Kadın düğünden sonra da köyde kaldı ve bir gün Hasan Efendiler'de, iki gün Mehmet Beyler'de dolandı durdu. Köy evleri malum, ya tek oda ya da iki oda. Kadınlar bir şey söylemiyorlardı ama ben merak ediyordum. Neyse... O akıllı sandığım delikanlılarla konuştum sonunda. "Ne olacak canım! Kuma olarak gelmemiş, nikâhlısı değil. Üç gün kalıp gidecek" demezler mi? Şaşırdım tabii. Kadınlarda da tepki yok. Yalnız içlerinden bir tanesi ağlıyordu. Niye ağladığını sordum. Yok kuruttuğu üzümüleri o kadına yedirmiş, yok yeni çarını (yemeni) ona vermiş filan... Korkudan söyleyemiyor üzüntüsünü. Kuruttuğu üzümü bahane ediyor.

Yaptığınız bu araştırmaları "Yurt ve Dünya"da yayımlıydunuz. Bu dergiyi ne zaman, kimlerle ve nasıl çıkardınız, akıbeti ne oldu?

Biz Ankara'ya geldiğimizde, Niyazi, Per-tev Boratav ve Adnan Cemgil dergi çıkarmaya karar verdiler. Daha sonra Behice Boran katıldı. Paramız yok ama yazıları biz yazıyoruz. Yani bunun için para ödenmiyor. Benim de 22 yazım var dergide. Üzerimizde baskı vardı, gericilik yükseliyordu. Ben, "İl-lallah!" dedim ve üniversiteden istifa ettim. Davalar açıldı, hapse girenler oldu, Muzaffer Şerif mesela. Niyazi 1952'de tekrar yurtdışına gitti. Ben gitmek istemedim. Beni arkadaşlar kanalıyla yanına çağırdı. Oğlumu alıp Kanada'ya gittim, ama bir sene ancak kaldım. Duramadım, oğlumu alıp yeniden yurda döndüm. Boşandım. Böylece soyadım da değişmiş oldu. İş bulamıyordum. Değil ahbaplar, akrabalar bile sırt çevirmişlerdi, vatani satmışız ya da banka hortumlamışız gibi. (Gülüyor) Neyse, soyadım değiştikten sonra, bir arkadaşım bana Denizcilik Bankası'nda İngilizce tercümanlığı buldu. Beş yıl, oldukça zor şartlarda çalışıp oğluma ve anneme baktım. Sonraki işim, Robert Kolej'de bir hocanın sekreterliğiydi. Aslında yaptığım tahsile göre bir iş değildi, ama çaresiz gittim. Oğlum da o okuldaydı ve bana kızılıyordu. Bir süre sonra sosyoloji hocası ayrıldı. Hemen talip oldum. Herhangi bir cezam olup olmadığını sorudlar. Yoktu. Alındım ve 12 yıl orada çalışıp emekli oldum. Tabii sonra yeniden Anadolu gezilerime başladım.

O kadar yıl sonra yeniden Anadolu'ya çıktığınızda, nasıl buldunuz ülkeyi?

Mediha Esenel. Yıl 1935. Fotoğrafi çeken Orhan Veli...

Özellikle köyleri... Örneğin yeni bir araştırma yaptınız mı karşılaştırma için?

Dikkatle inceledim, hem de çok dikkatle. Büyük değişiklik yoktu. 70'li yıllardı. Yalnız imam hatipler ve Kuran kursları açılmıştı, dincilik yükselmışti. Dediğim gibi inceledim ama araştırma değildi bu. Yazmadım. Öylesine soğumuştum ki... 50 sene "Yurt ve Dünya"lara elimi sürmedim. Kültür Bakanı Fikri Sağlar geldi de bu dergileri hapisten kurtardı, yeniden ortaya çıkardı. İnsanlar il-

gilenmeye başladılar. O zaman ben de yenden bakma şansını buldum. Araştırma yapan bir hanım da beni yüreklendirdi diyebilirim. Bu kitabın doğuşu da böyle oldu.

Şimdi Köy Enstitüleri'ne geleceğim ama önce kitapta değindiğiniz bir konuyu biraz açmak istiyorum. Almanya'daki faşist yönetimden kaçan öğretim üyeleri ve sanatçılarla ilgili. Nasıl geldiler, eğitime katkıları ve yaşadıkları üzerine neler söyleyeceksiniz? Varlık Vergisi'ne tabi tu-

Mediha Esenel, oğlu Fikret Berkes'le birlikte... Yıl 1946.

tuldular mı örneğin? Çünkü kitaptaki bir anımız bunu çağırıyor.

Atatürk'ün harikulade zekâsı sayesinde, Almanya'dan gelen bilim adamlarına üniversitelerde görev verildi. Onların hepsi, düşünüldüğü gibi Yahudi değildi. Onlar sayesinde üniversiteler çok gelişti. Daha doğrusu üniversite oldular ve bu insanlar Atatürk döneminde büyük itibar gördüler. Fakat Almanya yenilince, İsmet Paşa'nın nereden aklına geldiyse, hepsini enterne etti. Bu çok yanlıştı. Bir piyano hocası profesöre rastlamıştım. O dedi ki: "Ben artık piyanist filan değilim. Çünkü bu ellerle odun kırdım." İsmet Paşa bunu yapınca, çoğu çekip gitti buralardan, aslında Türkiye'de kalmak istiyorlardı ama o koşullarda çaresizdiler.

Artık kitabın son bölümünde yer alan ve "Onlar ülkenin geleceği idi" dediğiniz Köy Enstitüleri'ne gelelim...

"Hiç Köy Enstitüsü görmemiş olanlar, bunları gördüklerinde şaşıracaktırlar" diye yazmışım 1942'de. Gerçekten de öyleydi. Öğrenciler, hem de kız-erkek, birlikte çalışıyorlardı. Kızlar pek ağır olmayan işler yaptıkları gibi ayrıca dikiş öğreniyorlardı. Öğrenciler kendi yetiştirdikleri mahsulü yiyorlardı. Köylüler geleneksel bilgi ve metodları kullanırlarken Köy Enstitüleri'nde yenilikler araştırılıyor ve öğretiliyordu. Biz Köy Enstitüleri'ni ilk defa 1941 yılında görebildik. Trabzon'daki Beşikdüzü Köy Enstitüsü'ydü. Memleketin değişik bölgelerine birçok enstitü kurulmuştu ve yok edildiklerinde, 21-22 civarındaydılar. Aslında hiçbir masrafları yoktu, yük değildiler yani. Kol gücüydüler... Tabii aynı zamanda dersanelerde çalışıp, coğrafyadan edebiyata kadar her konuda eğitim görüyorlardı. Tiyatro bile sahneye konuyordu. Düşünebiliyor musunuz efendim, Shakespeare sahnelemişlerdi. Gerçekten onlar bu ülkenin geleceği idi.

Ve bu gelecek karartıldı. Belki de kuranlar eliyle. 1997'de yazdığımız bir incelemede, enstitülerin kuruluşunu, gelişmesini, oralarda fedakârca öğretmenlik yapanları, İsmail Hakkı Tonguç ve Hasan Âli Yücel'i anlatırken adeta ağıt yakar gibisiniz. Hele o tümceniz yok mu!...

Bakın, öyle bir coşkuluydu ki... Sanki Hasan Âli Yücel ve İsmail Hakkı Tonguç, Anadolu'da işlenmemiş bir altın madeni bulmuşlardı. Gerçekten o yazımda dediğim gibi, Atatürk'ten sonra böylesine bir coşku bu ülkede görülmemişti. Tonguç, "Altı yüzyıl sustunuz. Artık susmayın, konuşun, her konuda fikir üretin!" demiş. Maalesef ülkemizin en büyük kayıplarından biri, bunların yıkılması, yok edilmesidir.

Bu kadar yararlı olduğunu söylediğiniz Köy Enstitüleri, neden kapatıldı?

Yok edildiler efendim, yok... Bunun çeşitli sebepleri vardı. Ama gösterilen sebepler şöyleydi: Kızlarla oğlanlar seks yapıyorlarmış, kızlar fahişe olmuşlar, buralar fesat yuvalarıymış, komünistlik almış yürümüş vs. vs... Tabii gerçek sebepler başkaydı. Reşat Şemsettin faşist düşüncelere sahipti, Hitler ve Mussolini yanlıydı. Bunların çoğunluğu toprak ağalığı veya şeyh soyundan gelmeydiler. Toprakları ellerinden gidecek diye korkuyorlardı. Öte yandan bu eğitim nedeniyle kadın-erkek eşitsizliğinin bozulacağını düşünüyorlardı. Çünkü köylerde kadın yarı köledir, onların eğitilmeleri, uyanmalarını istenmiyordu.

Ben hâlâ şuna inanıyorum ki, Köy Enstitüleri kapatılmamış olsalardı, memlekette okumamış, aydınlanmamış tek insan kalmayacaktı. Maalesef onların yerini imam hatip okulları aldı ve bugüne geldik. Başka ne denir? ◀